

Citation:

J.P.B. de Josseling de Jong, Levensbericht C.C. Uhlenbeck, in:
Jaarboek, 1951-1952, Amsterdam, pp. 282-297

HERDENKING*

VAN

CHRISTIANUS CORNELIS UHLENBECK

(18 October 1866—12 Augustus 1951)

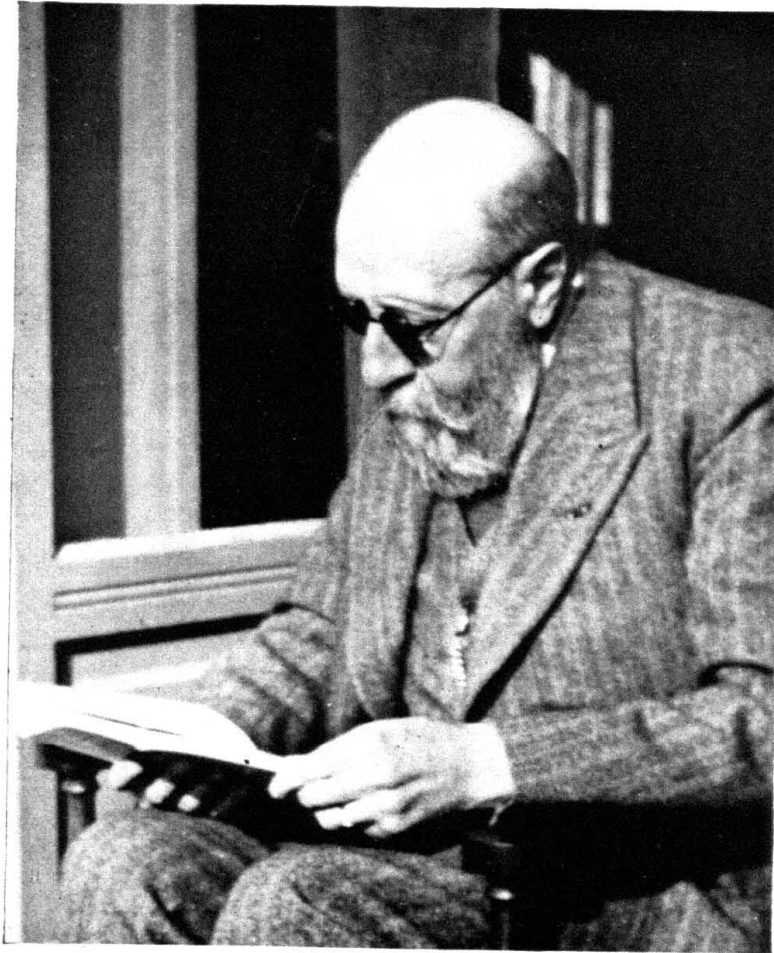
Het is niet dan met schroom dat ik op mij genomen heb, althans een poging te doen om de uitzonderlijke persoonlijkheid van wijlen ons medelid *Uhlenbeck* — uitzonderlijk als mens en als geleerde — enkele ogenblikken voor U te doen herleven.

Zijn uiterlijke levensloop vertoont weinig of niets wat tot de verbeelding spreekt of raadselachtig schijnt: een lang leven, gewijd aan de wetenschap, niet zonder moeilijkheden en tegenslagen, natuurlijk, maar in wezen ongeschokt, ja nauwelijks geraakt, zo schijnt het, door het verbijsterend wereldgebeuren dezer tijden.

Zo schijnt het. Maar wanneer wij, ons verdiepend in wat zijn geest heeft voortgebracht, tot de kern van zijn persoonlijkheid trachten door te dringen, dan blijkt het beeld dat voor ons opdoemt al heel weinig gelijkenis te vertonen met dat van een langs de werkelijkheid heenlevende kamergeleerde.

Christianus Cornelis Uhlenbeck, geboren op 18 October 1866 te Voorburg, uit het huwelijk van *Peter Frederik Uhlenbeck* en *Julie le Roux*, stamde uit een Duits geslacht, aanvankelijk aangeduid met „in der Eulenbeck”, naar het „Freigut” Eulenbeck, nabij Velbert, waarvan het van ouds de bezitter was. *Peter Frederik*, een marine-officier, die belangrijke betrekkingen in Nederlands-

*) Dank zij hier gebracht aan allen die mij met inlichtingen of herinneringen van dienst zijn geweest. Bijzonder waardevolle gegevens heb ik te danken aan onze medeleden Faddegon, Vogel en Van der Meulen en aan Dr. G. J. Geers te Groningen.

CHRISTIANUS C. UHLENBECK
(18 October 1866—12 Augustus 1951)

Indië had bekleed, vestigde zich na zijn pensionnering in 1861 te Voorburg, waar zijn vader enige jaren burgemeester was geweest. Het gezin verhuisde echter al gauw naar Haarlem en daar heeft *Uhlenbeck* dan ook zijn gymnasiale opleiding ontvangen. Uit die tijd is mij slechts bekend, dat hij op zijn vijftiende jaar voor 't eerst een periode van overspanning en depressie heeft beleefd, zoals hij later nog meermalen heeft moeten doormaken.

In 1885 werd hij ingeschreven als student aan de Leidse universiteit en drie jaar later promoveerde hij bij *Kern* op een proefschrift over „De verwantschapsbetrekkingen tusschen de Germaansche en Baltoslavische talen”. Zijn andere leermeesters waren *Matthias de Uries*, *Robert Fruin* en *P. J. Cosijn* en hun onderwijs was voor zijn wetenschappelijke vorming niet minder belangrijk dan dat van zijn ongelooflijk geleerde promotor. Vooral de omgang met *Cosijn*, die hem ook als mens veel nader stond dan *Kern* en wiens kritische methode in zijn eigen werk is terug te vinden, is voor *Uhlenbeck* van grote waarde geweest.

Merkwaardiger dan de inhoud van zijn proefschrift, dat hij later zelf als „een zeer mediocre dissertatie”, ja als „een prul” betitelde, zijn enige van zijn stellingen, omdat daaruit blijkt, dat hij zich toen ook al intensief met het Baskisch had beziggehouden. In een van die stellingen verwierp hij het vermoeden dat het Baskisch verwant zou zijn met het Fins-Ugrisch, in een andere poneerde hij, dat de stamtaal der baskische dialecten reeds een incorporerende conjugatie had. Waren die stellingen toen nog voor bestrijding vatbaar, thans, ruim een halve eeuw later, wordt hun juistheid, naar ik meen, door niemand meer betwijfeld.

De eerste jaren na zijn promotie had *Uhlenbeck* nog geen vaste werkkring. Een kortstondig leraarschap was geen succes: „die stomme school”, zoals hij het instituut in het algemeen later wel qualificeerde, was geen arbeidsveld waarop hij zich thuis kon voelen. In 1890 maakte hij in opdracht van de regering een studiereis naar Rusland om een onderzoek in te stellen naar archivalia van belang voor de nederlandse geschiedenis. Voor hem zelf was dit onderzoek vooral van belang omdat hij er Russisch door leerde

spreken. Daarna was hij één jaar verbonden aan de redactie van het „Woordenboek der Nederlandse Taal”.

Oneindig belangrijker dan dit alles evenwel was voor *Uhlenbeck* de gebeurtenis, op 23 Juli 1891, die voor heel zijn verder leven van beslissende betekenis is gebleken, zijn huwelijk met mejuffrouw *Wilhelmina Maria Melchior*. Bij wie het voorrecht heeft gehad, het echtpaar *Uhlenbeck* meer intiem te kennen, moet wel eens de vraag zijn gerezen, hoe hij, met zijn psychische gesteldheid, zonder haar zorgende steun zijn roeping had kunnen volgen, ja de lasten van het leven had kunnen dragen. Dat hij vóór haar is heengegaan, voor hem een zegen, zal zij, wij mogen er zeker van zijn, in het besef, dat het zo het beste was, in volle berusting aanvaarden.

Nog in andere opzichten moet het jaar 1891—1892 *Uhlenbeck* grote voldoening hebben gebracht. Kort voor zijn huwelijk had onze Akademie op advies van *Kern* en *Houtsma* zijn „Baskische Studiën” waardig gekeurd om in haar edita te worden opgenomen. In deze verhandeling werd de methode van onderzoek, verworven in de strenge leerschool der indogermanistiek, voor het eerst toegepast op het klankstelsel en de primaire woordvorming van het Baskisch. Bijna alles wat hij over laatstbedoelde moeilijke materie te berde bracht was volgens de beoordelaars geheel nieuw. Zijn naam als taalgeleerde van betekenis was hiermee gevestigd en het spreekt bijna vanzelf dat, toen het volgend jaar aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam een buitengewoon professoraat in het Sanskrit werd ingesteld, de keus op *Uhlenbeck* viel. Voor hem echter, al aanvaardde hij de benoeming gaarne, sprak dit niet zo vanzelf, „want”, zo verklaarde hij later, „van Sanskrit wist ik eigenlijk nog niets”. Bovendien was het geenszins duidelijk, wat men van hem verwachtte. De naam van de leerstoel luidde: „Sanskrit en aanverwante vakken”. In zijn inaugurele rede over „De plaats van het Sanskrit in de vergelijkende taalwetenschap” achtte hij het dan ook terecht nodig, zijn taak, zoals hij zich die dacht, nader te preciseren: behalve het Sanskrit en zijn letterkunde stelde hij zich voor, de beginselen der vergelijkende taalwetenschap en ook, als onmisbaar voor deze studie, het Russisch

in zijn onderwijsprogram op te nemen. Als men nu weet, dat hij reeds na enkele jaren bereid werd gevonden om ook het Gotisch, op vreemdsoortige wijze gedoceerd door *Te Winkel*, en het Angelsaksisch voor zijn rekening te nemen, dan wil men hem graag geloven wanneer hij later verklaart, dat hij nooit in zijn leven zo hard heeft moeten werken als die eerste jaren in Amsterdam. Toch zijn dit de beste jaren van zijn academische loopbaan geworden. Zijn opdracht dwong hem toen, vóór alles indogermanist te zijn, en hij voelde dit, ondanks zijn groeiende belangstelling voor andere talen, niet als een belemmering. In het animerend contact met vooraanstaande indogermanisten in het buitenland als *Streitberg* en *Hirt*, in de vriendschappelijke omgang met amsterdamsse collega's en zeker ook in de belangstelling van enkele begaafde leerlingen, vond hij een voldoening, die hem naar 't schijnt ook de minder aangename beslomeringen, aan zijn ambt verbonden, niet al te zwaar deed vallen. Het duurde dan ook niet lang voor zijn zwoegen indrukwekkende resultaten begon op te leveren, want reeds twee jaar na zijn benoeming verscheen zijn „Handboek der Indische klankleer in vergelijking met die der Indogermaansche stamtaal”, en toen hij in 1899 als opvolger van *Cosijn* tot hoogleraar in de oudgermaanse talen te Leiden werd benoemd, had hij bovendien nog beknopte etymologische woordenboeken van het Gotisch en het Oudindisch gepubliceerd.

Ofschoon de faculteit niet hem, maar *Symons*, die helemaal germanist was, als eerste op de voordracht had geplaatst, kon *Uhlenbeck* het leidse professoraat met zelfvertrouwen tegemoetzen. In de indogermanistiek en ook in de germanistiek was hij nu goed thuis. Sanskrit, Russisch, Oudnoors, Angelsaksisch en wat er van Gotisch te kennen viel kende hij door en door. De grootste moeilijkheden was hij dus te boven. Een tijdperk van verlokkende mogelijkheden scheen voor hem aan te breken. In zijn inaugurele rede over „De onderlinge verhouding der oudgermaansche tongvallen en hunne plaats in den indogermaanschen taalstam” begroette hij geestdriftig de zich reeds aankondigende verjonging der germanistiek, die deze naar zijn mening dringend behoefde.

Hij sprak van „reactie tegen de schoolsche dorheid, die een groot deel onzer eeuw heeft gekenmerkt”, van „de nieuwe wegen... door ethnologen en archaeologen begaanbaar gemaakt”. Ja, zelfs veroorloofde hij zich, te gewagen van „de heerlijke en onvergetelijke dagen der romantiek en de geest van Jacob Grimm”, die hij zag herboren worden „in den arbeid van het nageslacht”. Ofschoon de recente onderzoekingen, die hij op het oog had, in zijn rede genoemd werden, sprak, als ik het wel zie, uit deze ontboezeming toch vooral een meer intuïtief dan beredeneerd verzet tegen de simplistische taalbeschouwing van de neo-grammatische school, waarvan ook hij zich toen nog niet geheel vermocht te bevrijden.

Ondanks de bewondering voor het oude germanendom waarvan zijn rede doordrenkt scheen, heeft *Uhlenbeck* naar buiten — ik bedoel buiten de kring van zijn studenten — daar weinig meer van doen blijken. Wel is hij steeds Oudgermaans en met name de Edda en de oudnoorse saga's blijven lezen, maar dan bijwijze van ontspanning. Het terrein dat zijn wetenschappelijke aandacht in beslag nam lag elders. Reeds in zijn amsterdamse tijd had hij, geïnspireerd door het werk van *Ascoli* en *Delitsch*, erop gewezen, dat een dieper indringen in het Indogermaans slechts door vergelijking met andere taalgroepen mogelijk zou zijn. Deze overtuiging is hij steeds trouw gebleven; al zijn publicaties op indogermanistisch gebied die boven detailwerk van beperkte strekking uitgaan, zoals bijvoorbeeld zijn studies over de nominatief-accusatief-verhouding in het Indogermaans en zijn beschouwingen over het karakter der indogermaanse taalverwantschap, berusten in wezen op zijn vergelijkende onderzoekingen buiten het Indogermaans.

Gedurende zijn eerste acht jaar te Leiden besteedde hij vrijwel alle tijd die zijn ambtsbezigheden hem overlieten aan het Baskisch en de Eskimo-talen. Met zijn „Beiträge zu einer vergleichenden Lautlehre der Baskischen Dialekte” van 1903 bracht hij in praktijk wat hij in zijn „Baskische studiën” als een eis van goede methode had gesteld, namelijk dat aan vruchtbaar morphologisch onderzoek

een nauwkeurige vergelijkende studie der baskische klankverschijnselen vooraf diende te gaan. Met korte tussenpozen volgden zijn verhandeling over „De woordafleidende suffixen van het Baskisch” en zijn „Karakteristiek der Baskische grammatica”, deze laatste na een bezoek aan het Baskenland, waar hij de ervaring opdeed, dat hij bepaalde klanken met geen mogelijkheid kon produceren — „vous n’avez pas les mâchoires” zeide men hem —, en tevens tot de conclusie kwam, dat het Baskisch ook voor hem „onleerbaar” was, d.w.z. dat hij het nimmer praktisch zou beheersen, wat de wetenschappelijke studie dezer taal misschien nog aantrekkelijker voor hem maakte. Gemakkelijker vond hij het Groenlands, d.w.z. het groenlandse Eskimo, welks grammatisch systeem hem evenzeer boeide als het probleem van de eventuele verwantschap van dit dialect met andere talen. Onder zijn baskische nasporingen door had hij over verwantschap van het Groenlands met het Fins-Ugrisch geschreven en daarbij tevens op een aantal eskimo-indogermaanse aanrakingspunten gewezen, zonder daar overigens zelf nog veel waarde aan te hechten, en niet lang daarna verscheen zijn eerste geschrift over de grammatica, weldra gevolgd door zijn „Ontwerp van eene vergelijkende vormleer der Eskimo-talen”. Deze verhandeling, die hij zelf wel heel bescheiden als „een voorloopige poging om orde op feiten te stellen” aankondigde, maar waarmee hij in werkelijkheid de studie van het Eskimo op een wetenschappelijk niveau had gebracht, vormt de overgang naar de periode waarin zijn belangstelling zich via het Groenlands naar de indiaanse talenwereld van Noord-Amerika verplaatste en daar een arbeidsveld vond, dat hem, met slechts enkele korte onderbrekingen, meer dan een kwarteeuw lang heeft vastgehouden. De vergelijkende studie dezer talen verkeerde toen in haar aller-eerste phase. Van een streng wetenschappelijke methode als sinds jaar en dag in de indogermanistiek werd toegepast viel nog bitter weinig te bespeuren. Een poging tot voorlopige ordening betekende hier pionierswerk, zo zwaar en veelomvattend, dat geen ander indogermanistisch geschoold linguïst er zich toe aangetrokken voelde. Maar *Uhlenbeck* zag het anders. Voor hem was het als

een roeping, ook in dit onontgonnen gebied binnen te dringen en het voor een waarlijk wetenschappelijke bewerking open te leggen.

In deze „verafstaande amerikanistische liefhebberijen”, zoals hij ze zelf wat kleinerend betitelde, ging hij zozeer op, dat al het andere uit zijn gezichtskring verdwenen scheen. Volgens zijn eigen getuigenis keek hij geen slavisch boek meer in, ja rekende hij zich zelfs niet meer tot de indogermanisten. Hij ruimde zijn etymologisch fiches-apparaat dan ook op en beperkte zich tot het Oudgermaans, waarin hij college moest geven. Maar ook die verplichte colleges waren hem eigenlijk te veel. Niet dat hij gierig was op zijn tijd. Zijn eigenlijke leerlingen vonden hem steeds bereid om aan al hun, soms wel wat onbescheiden, wensen te voldoen. Wie hunner denkt niet dankbaar terug aan de vele bijzondere colleges en privatisima — niet alleen op 't gebied van het Oudgermaans, maar bijvoorbeeld ook over het Vedisch, over een karakteristiek der taalgroepen en zo meer — en aan de lange gesprekken in zijn studeerkamer, die hem nimmer schenen te vervelen of te vermoeien. Maar wat hem wèl verveelde en vermoeide, in hoge mate zelfs en niet pas na zijn overgang naar de amerikanistiek, dat was het college-geven aan studenten met wie hij geen contact kon krijgen, wier voor hem onbegrijpelijke onwetendheid hij steeds weer geneigd was, aan luiheid of aan een volslagen gebrek aan belangstelling te wijten. En wanneer al eens de gedachte bij hem opkwam, dat zijn onderwijs-methode voor beginners misschien minder geschikt was, dan kon hem dat toch niet baten, want het was hem nu eenmaal onmogelijk, zichzelf dat minimum van schoolsheid bij te brengen, dat ook in het academische onderwijs onmisbaar is. Herhaalde teleurstellingen op college en bij examens, die hem, overgevoelig en psychisch wankelbaar als hij was, sterk afmatten, droegen er niet weinig toe bij, dat hij alle ambtelijke bezigheden meer en meer als een drukkende last ging voelen. Mogelijk zijn er ook andere, ons onbekende, factoren geweest, waardoor hij het vaak moeilijk met zich zelf had, wat hem dan in een toestand van oververmoeidheid en depressie kon brengen als het harde werken op zich zelf waarschijnlijk niet teweeg zou hebben gebracht. Het gevolg van

een en ander was, dat *Uhlenbeck* in de loop van zijn leidse jaren steeds meer begon te verlangen naar het tijdstip waarop hij, vrij van alle ambtelijke beslommeringen, zich geheel aan zijn wetenschappelijk werk zou kunnen wijden en dat de verlokkelijke gedachte aan een voortijdig emeritaat, eenmaal bij hem opgekomen, hem niet meer losliet. Zóver was hij bij het begin van zijn amerikanistische periode echter nog niet. Hij werkte toen met een élan, dat hem voor toekomstzorgen, voorlopig althans, minder ontvankelijk maakte.

Zijn eerste publicatie was een verhandeling, getiteld „Die einheimischen Sprachen Nord-Amerikas bis zum Rio Grande” in het tijdschrift *Anthropos* (1908 en 1910), waarin hij een zorgvuldig en helder overzicht gaf van de toen onderscheiden 54 taalgroepen in de Verenigde Staten met beknopte grammatische schetsen of opmerkingen betreffende de 38 groepen waarvan meer bekend was dan waar zij toen nog gesproken werden of vroeger gesproken waren. Typerend voor de stand der amerikanistiek in die tijd is, dat de betekenis van deze meesterlijke samenvatting tot de Amerikaanse vakgenoten die zich toen met indiaanse talen bezighielden klaarblijkelijk niet was doorgedrongen. Blijkens een zeer korte bespreking in de „*American Anthropologist*” zag men er niet veel meer in dan een uittreksel uit het bekende zeer uitvoerige overzicht van *Powell*, dat *Uhlenbeck* tot leiddraad had gediend. Het essentiële onderscheid tussen *Uhlenbeck's* geschrift en dat van *Powell* ontging hun blijkbaar ten enenmale. Voor hem zelf betekende dit onderzoek een eerste verkenningstocht door het hele taalgebied, voor ons, die zijn werk nu kunnen overzien, vormt het een natuurlijke inleiding tot de lange reeks van grammatische en taalgenealogische verhandelingen die er op gevolgd is.

Ofschoon er van de algonkische taalfamilie, waarin hij zich met intense belangstelling verdiepte, toen al vrij wat bekend was, kon het werken met door anderen verzamelde, soms onbetrouwbare en vaak hoogst fragmentarische gegevens hem al gauw niet meer bevredigen. En zo kwam het plan bij hem op, zelf op onderzoek uit te gaan. Als hij er in slaagde, zij 't slechts één dezer talen ter

plaatse te bestuderen en dan later, op grond van het materiaal dat hij zelf had bijeengebracht, te beschrijven, dan zou hij zichzelf en anderen daarmee een degelijke grondslag voor verder onderzoek hebben verschaft. En hij is daarin geslaagd. Zijn twee studiereizen naar de Blackfoot-Indianen in Montana, in 1910 en 1911, hebben, ondanks de grote moeilijkheden aan dit onderzoek verbonden, inderdaad de resultaten opgeleverd, die hij ervan verwachtte. De titels van de vele publicaties waarin die resultaten zijn neergelegd wil ik U besparen, temeer, daar verreweg het grootste deel van wat *Uhlenbeck* over het Blackfoot en in 't algemeen over indiaanse talen geschreven heeft, in de werken onzer Akademie verschenen is. Maar één geschrift mag niet onvermeld blijven daar het de bekroning en in zekere zin de afsluiting vormt van zijn Blackfoot-onderzoek, ik bedoel zijn grammatica „A concise Blackfoot grammar, based on material from the Southern Peigans”, verschenen in 1938, waarin men al het voorafgaande verwerkt vindt. Dat deze synthese na het verschijnen van de woordenboeken van 1930 en 1934, waaraan *R. H. van Gulik* belangrijke medewerking heeft verleend, nog vier jaar op zich heeft laten wachten, is voor een deel daaraan toe te schrijven dat *Uhlenbeck* zich toen al lang niet meer uitsluitend met indiaanse taalverschijnselen had beziggehouden.

Maar er was meer gebeurd. De eerste wereldoorlog, voor de meeste Nederlanders een tijd van enige spanning en ongerief, die echter aan hun innerlijk leven vrijwel spoorloos was voorbijgegaan, had hem sterk aangegrepen. Het besef van machteloosheid tegenover deze collectieve waanzin stemde hem tot een bitterheid die hij moeilijk kon verwerken, maar versterkte tegelijkertijd de fatalistische trek in zijn wereldbeschouwing, die hem altijd al, zij 't in mindere mate, tot afzijdigheid gedreven had. Ook de aard van zijn wetenschappelijke belangstelling was in één opzicht althans veranderd. Uit zijn visie op de oudgermaanse wereld was het laatste sprankje van romantiek verdwenen. Niet dat hij in de gewone zin van het woord „anti-duits” was geworden. Maar een belangrijk stuk oudgermaans cultuurleven, dat hij vroeger door een

romantisch waas gekleurd en verzacht had gezien, had hij nu als harde, stuitende werkelijkheid beleefd in wat zich in de moderne westerse wereld om zo te zeggen voor zijn ogen had afgespeeld. Voor hem kwam heel de westerse cultuur nu in een ander licht te staan. En meer nog dan tevoren richtte zich nu zijn belangstelling op wat typisch onwesters was en op het taalhistorisch gebeuren in een verleden zo ver, dat het voor elke niet zuiver-verstandelijke benadering onbereikbaar moest blijven. Ik moge hier in de eerste plaats herinneren aan zijn ontdekking van het passieve karakter van het verbum transitivum, c.q. het verbum actionis, en de daaruit afgeleide tegenstelling van twee casus-waarden: de „casus energeticus” en de „casus inertiae”, waarvan de tegenstellingen actief < passief en transitief < intransitief slechts bijzondere gevallen bleken te zijn, en die in sommige niet-indogermaanse grammatische stelsels niet alleen de conjugatie van het verbum, maar ook andere grammatische categorieën, zoals de bezit-aanduidende flexie van het nomen, bleken te beheersen. Voor *Uhlenbeck* is het complex van verschijnselen, gebaseerd op deze casus-tegenstelling, in tweeërlei opzicht een probleem van fundamenteel belang gebleven. Vooreerst om de ethnopsychologische achtergrond van dit complex, waaruit o.a. een sterk van het onze afwijkend agensbegrip viel af te leiden, maar niet minder omdat wij hier te doen hebben met overeenkomstige, ja bijna identieke ingewikkelde grammatische verschijnselen, die niet uit historische aanrakingen verklaard kunnen worden — immers aan historische contacten tussen het Eskimo, het Algonkisch en het Baskisch, die trouwens in andere opzichten sterk van elkaar afwijken, valt niet te denken — maar op ethnopsychologisch pallelisme moeten berusten. Deze onontkoombare gevolgtrekking bracht *Uhlenbeck* tot het inzicht, dat de destijds gehuldigde methodologie der taalgenealogische bewijsvoering herziening behoefde. De gangbare opvatting was, dat historische taalverwantschap vóór alles moest blijken uit gelijksoortigheid van grammatische structuur. Daartegenover stelde hij nu — in zijn Akademie-voordracht over baskisch-kaukasische verwantschap van 1923 — dat zulke innerlijke analogieën tussen

grammatische stelsels op zich zelf niets bewijzen voor genetisch verband en dat betrouwbare aanwijzingen vooral — misschien zelfs uitsluitend — zijn te vinden in lexicale overeenkomsten waaruit vaste fonetische correlaties kunnen worden afgeleid. Bij deze eerste aanloop tot een nieuwe theorie op dit gebied moest het voorlopig wel blijven, daar hij toen de neo-grammatische opvatting dat verwantschap en ontlening scherp te onderscheiden begrippen waren nog aanvaardde of tenminste nog geen kans zag de onhoudbaarheid ervan met overtuigende argumenten aan te tonen. Bovendien was hij in die jaren weer vaak oververmoeid, zodat hij gedwongen was rust te nemen. Gelukkig is deze inzinking, die een zekere vermindering van zijn wetenschappelijke productiviteit meebracht, van tijdelijke aard geweest. In 1926 stelde zijn medische afkeuring hem in staat om op 60-jarige leeftijd zijn betrekking neer te leggen en Leiden, met zijn universiteit, vaarwel te zeggen. Een vlucht uit Leiden dus? In zekere zin, ja! Zonder enige rancune overigens, hoe zeer het universitaire gareel hem ook vaak had benauwd. Maar voor de omgeving van Leiden voelde hij niets en de universiteit, elke universiteit, was voor hem toch in wezen een „schooltje” en hij hield nu eenmaal niet van „schooltjes”. Dat hij intussen geen bezwaar had tegen de universiteitsstad als zodanig, bleek wel uit het feit, dat het echtpaar *Uhlenbeck* zich aanvankelijk vestigde in Nijmegen, waar hij al spoedig in aanraking kwam met enige leergierige studenten, die hem geregeld bezochten. Toen daar na enige tijd door een voor hen gezaghebbende instantie een eind aan werd gemaakt, moet hij wel bedacht hebben, dat althans deze teleurstelling — want het was een teleurstelling — hem in Leiden bespaard was gebleven. Al zou dit incident op zichzelf waarschijnlijk geen reden zijn geweest om Nijmegen te verlaten, toch zal het hem en ongetwijfeld ook zijn vrouw het afscheid gemakkelijker hebben gemaakt, toen zij, niet heel lang daarna, verhuisden naar Amersfoort, dat het grote voordeel had van een snellere en minder omslachtige verbinding met Amsterdam, d.w.z. met de Koninklijke Akademie. Want de „Kika”, zoals hij ons voornaam instituut placht te betitelen, lag *Uhlenbeck* na aan

't hart. „Je mag daar net zo vervelend zijn als je wilt” zeide hij, en hij kon met voldoening constateren, dat hij zelf niet zelden van dit voorrecht gebruik had gemaakt. Hij is dan ook na zijn vertrek uit Leiden de vergaderingen onzer afdeling vrij geregeld blijven bezoeken en heeft er meermalen het woord gevoerd, voor 't laatst in de verenigde vergadering der beide afdelingen in Maart 1936, kort voor zijn verhuizing naar Lugano.

Uhlenbeck was toen bijna 70 jaar. Hij begon zich oud te voelen, maar zijn stemming liet niets te wensen over. Sinds zijn aftreden was hij rustiger geworden en mede daardoor wellicht was hij in zijn wetenschappelijk denken omtrent veel wat hij waarschijnlijk al tientallen jaren vermoed, maar nooit geformuleerd had, tot zekerheid gekomen. Ik denk hierbij vooral aan de volgroeide theorie aangaande het wezen van taalverwantschap, waarmee hij in de jaren 1935 en 1936 plotseling, kan men wel zeggen, voor de dag is gekomen en die hij in 1941 op enkele punten nader heeft toegelicht. Zo kort mogelijk samengevat komt deze theorie hier op neer. De neo-grammatische begrippen „oerverwantschap”, „genetische verwantschap” en „stamtaal” beantwoorden aan geen enkele realiteit. Wat men waarneemt naarmate men dieper in het taalverleden doordringt is niet een vermindering maar een toeneming van het aantal dialecten. De betrekkelijke eenheid die kenmerkend is voor grote complexen van met elkaar samenhangende talen, als bijv. het Indogermaans of het Uralaltaïsch, berust dan ook niet op oorspronkelijke homogeniteit, maar is in hoofdzaak het product van een centraliserend acculturatie-proces, waarin, naast langdurige assimilatie, ook secundaire differentiaties en menigvuldige hergroeperingen een rol hebben gespeeld. Ten slotte is wat men met de term „oerverwantschap” of „genetische verwantschap” pleegt aan te duiden niets anders dan het bezit van een zeer groot aantal op aloud contact berustende isoglossen. Er bestaat dan ook geen principieel verschil tussen de interne verwantschap van het indogermaanse complex en bijv. de uralisch-indogermaanse of de eskimo-indogermaanse verwantschapsrelaties, die in een veel kleiner aantal isoglossen tot uiting komen. De term „oerindo-

germaanse stamtaal" wilde *Uhlenbeck* wel blijven gebruiken, maar dan ter aanduiding van „het dialectencomplex van de indogermaanse veroveraars in de periode van hun intiemste gemeenschap, hoe die intieme gemeenschap ook tot stand mocht zijn gekomen". En ten overvloede wees hij erop, dat men dit aldus gedefinieerde oerindogermaans niet zo maar met de taal der indogermaanse veroveraars kon identificeren, aangezien „de veroveringen der verschillende later geheel of gedeeltelijk, voorgoed of tijdelijk, geïndogermaniseerde gebieden in heel uiteenlopende tijden hebben plaats gehad". Natuurlijk gelden dezelfde overwegingen, mutatis mutandis, voor elke „stamtaal", elk „oer"-dit of „oer"-dat, waar ook ter wereld. Zuivere taal-differentiatie kan volgens de theorie, althans in de wordingsgeschiedenis van grotere taalverbanden, slechts een factor van vaak moeilijk precies te bepalen, maar in ieder geval ondergeschikte, betekenis zijn geweest.

Ten aanzien van de positieve resultaten van jarenlang onderzoek door *Uhlenbeck* zelf en door anderen, waarop deze theorie is gebaseerd, zal ik mij tot enkele aanduidingen moeten beperken. Het ging hier in hoofdzaak om een synthese van twee groepen van gegevens: die betreffende het gemengd karakter van het Indogermaans, waarin *Uhlenbeck* twee elementen-complexen onderscheidde, en die aangaande de onderlinge verbondenheid van Indogermaans, Uralisch en Eskimo. Het algemene beeld van een oeroud stuk taalgeschiedenis op euro-aziatisch gebied, dat *Uhlenbeck* met die synthese reconstrueerde, vond steun in zekere parallellen in de voorgeschiedenis van het Baskisch en van sommige talen in Noord-Amerika.

Aan de onderdelen van deze theorie is *Uhlenbeck* blijven werken zolang zijn gezondheidstoestand het gedoogde. Zijn laatste verhandeling, verschenen in 1950, in „*Anthropos*", besloot een gedachtewisseling met de eskimoloog *Thalbitzer* over de beoordeling van een aantal Eskimo-woorden in verband met de praehistorische eskimo-indogermaanse contact-situatie.

Zelfs uit het weinige dat ik ter sprake heb kunnen brengen zal

U gebleken zijn, dat *Uhlenbeck's* wetenschappelijke belangstelling hoofdzakelijk historisch en cultuurwetenschappelijk — in zijn terminologie: ethnopsychologisch — gericht is geweest. Vooral historisch. Taalwetenschap was voor hem in wezen taal-g e s c h i e d e n i s, maar een taalgeschiedenis die, langs de weg van vergelijkende reconstructie der feitelijke veranderingsprocessen, tot een dieper inzicht in het wezen der taal zou moeten leiden. Natuurlijk wil dit niet zeggen, dat hij de historische methode voor de enig juiste of de enig mogelijke hield. Zelfs tegenover de nog overwegend speculatieve structurele taalwetenschap stond hij allerm minst afwijzend en haar minst hypothetische product, de algemene phonologische theorie, heeft hij zich dan ook snel eigen gemaakt. Trouwens, veel in die theorie kan voor hem slechts een duidelijker bewustwording en bevestiging van eigen intuïtief inzicht hebben betekend, want zo iemand, dan behoorde *Uhlenbeck* tot de Nederlanders die, zoals ons medelid *Van Haeringen* het zo treffend formuleerde, „gewend waren naar hun taal te luisteren al vóórdat de fonologie haar intrede deed”. En kon men iets anders verwachten van iemand wiens leermeester *Cosijn* zich reeds in 1883 had uitgelaten over „die koude ziellooze klankleer, waarin ik mijn beste jaren... heb doorgebracht” en die zelf in 1918 getuigde: „in de taal is, indien wij tot het dieper wezen doordringen, immers alles psychisch”? Het is dus zeker niet zijn wetenschappelijke overtuiging die *Uhlenbeck* belet heeft, een der opbouwers der structurele taalwetenschap te worden. Wie nog mocht twifelen herleze de laatste bladzijden van zijn in 1923 uitgesproken rede „Over een mogelijke verwantschap van het Baskisch met de palaeo-aziatische talen”, waarin hij erkende: „... het aandachtig gadeslaan van de levende taal, van het levende volk is misschien belangrijker, misschien romantischer nog dan het turen in een nevelig verleden”. Het moet iets in het diepste wezen van zijn persoonlijkheidsstructuur zijn geweest, dat er hem onweerstaanbaar toe dreef, zich te verdiepen in het verleden, het verre, verre verleden. Was het enkel een vlucht voor de ontgoochelingen van het heden, of mogen wij vermoeden, dat

zijn fatalistisch-getinte wereldbeschouwing, die weinig speelruimte liet aan „historische toevalligheden”, hem van dit „turen in een nevelig verleden” nog iets anders en ook voor hem belangrijkers dan taalhistorische reconstructies deed verwachten?

En die tot fatalisme neigende geesteshouding zelf? Kan het ons verwonderen dat hij, die zelf zo menigmaal geleden had van de conflicten tussen zijn verstandelijk werkelijkheidsbesef en de hevigheid van zijn aangeboren emotionaliteit, tussen zijn kritisch inzicht en zijn overgevoeligheid, die hem zo weerloos maakte, — kan het ons verwonderen dat hij geneigd was, in dit krachtenspel, waaraan hij zich overgeleverd voelde, een onafwendbare lotsbeschikking te zien, ook buiten de sfeer van de individuele persoonlijkheid? En onwillekeurig komt dan de gedachte bij ons op, dat mede wellicht ook hierin iets heeft nagewerkt van de invloed van zijn cerebrale en fijngevoelige leermeester *Cosijn*, achter wiens dissertatie een stelling te vinden is, luidende: „'s Menschen wil is geheel onvrij” en die, ondanks zijn afkeer van de neo-grammatische klankleer, tot zijn dood toe in „onwrikbare taalwetten” is blijven geloven.

Maar welke visie op *Uhlenbeck's* persoonlijkheid wij ook tot de onze willen maken, zij zou ons niet kunnen bevredigen indien zij geen steun vond in iets wat op 't eerste gezicht misschien onbelangrijk schijnt, ik bedoel: zijn zeer bijzondere belangstelling voor genealogische nasporingen. Was het vooral weer de romantiek van het verleden die hem in dit onderzoek bekoorde? In zijn jonge jaren misschien wel, toen hij geneigd was om in het patrilineale geslacht een levenseenheid van bijzondere betekenis te zien, maar later, toen hij deze meer romantische dan biologisch gefundeerde zienswijze, zij 't niet zonder tegenzin, had prijsgegeven, toen kreeg dit zorgvuldig speurend doordringen in het familieverleden voor hem de diepere zin van een psychologische belichting der persoonlijkheid van uit het voorgeslacht. Want inderdaad was het zo, dat *Uhlenbeck* moeilijk het gevoel kon krijgen, iemand goed te kennen, zolang hij hem niet kon zien tegen de achtergrond van een totale, in het verleden vervolgbare familie-situatie. Vertrouwd met de beginselen van de moderne erfelijkheidsleer, was hij zich welis-

waar terdege bewust van de beperkte mogelijkheden op dit gebied, maar toch is dit soort van onderzoek hem steeds blijven boeien. En de merkwaardige vondsten die hij soms deed — ik denk hierbij natuurlijk niet aan zijn in engere zin genealogische publicaties — maar die hij om begrijpelijke redenen nooit wereldkundig heeft gemaakt, gaven hem persoonlijk, naar ik meen, evenveel voldoening als zijn belangrijkste ontdekkingen op het terrein der historische taalwetenschap.

Zo zou ik nog lang voort kunnen gaan met mijn pogen om U *Uhlenbeck* te doen zien, zoals ik meende te mogen vermoeden, dat hij gezien moet worden. Maar de tijd dringt en bovendien: voor ons, die zijn leerlingen waren, is niet het belangrijkste wie hij precies was, maar wat hij voor ons is geweest. Ja, wat was het? Wat was het, dat twee van mijn ambtgenoten dezer dagen in gesprekken over *Uhlenbeck* deed verklaren: „ik heb eigenlijk alles aan hem te danken”? Hij was geen didact, geen paedagoog; ik betwijfel zelfs of hij ooit over didactiek of paedagogiek heeft nagedacht. Niemand onzer is hem blijven volgen, allen, de een vroeger, de ander later, hebben wij onze eigen weg gezocht en gevonden. Maar wat hij ons heeft meegegeven — hoe, dat weten wij niet — is ons blijven steunen in ons streven om hem te evenaren in het enige waarin wij hem misschien zouden kunnen evenaren: zijn toewijding aan de wetenschap om de wetenschap. Daarop doelde, dunkt mij, een onzer medeleden, toen hij mij onlangs zeide: „hij heeft het in ons losgemaakt”; daarop doelde de verklaring: „ik heb eigenlijk alles aan hem te danken” en daarop doelde *Uhlenbeck* zelf, toen hij een mededeling in deze kring besloot met de woorden: „het zoeken is een leven waard”.

J. P. B. DE JOSSELIN DE JONG.